

Stefano Bottoni

Források a Magyar Autonóm Tartomány geneziséről¹

Az első ízben olvasható nyolc dokumentum Moszkvából, Bukarestből és Marosvásárhelyről származik. Az a körülmény, hogy a források különböző levéltárakból, illetve levéltári állagból vannak merítve, szimbolikusan azt is jelzi, hogy a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) létrejöttét (és tegyük hozzá, az '50-es évek Romániájában való működését) egy több szinten és több szereplőt mozgató történelmi folyamatként kell értelmeznünk. Bíró Zoltán és a csíkszeredai KAM antropológus-kollegái fogalomrendszerét átveve azt is mondhatnánk, hogy a MAT létrehozása egyszerre a „fenti világ” szférájában mozgott, mivel Sztálin birodalmi politikájának egyik apró elemét képezte, ugyanakkor az erdélyi „lenti világra” is meglepő erővel hatott, és az évszázadok óta periférián levő székely lakosságot az erdélyi magyarság centrumává tette.

Sajnos, a birtokunkban levő dokumentumok nem elegendőek ahhoz, hogy teljes pontossággal rekonstruáljuk a MAT létrehozásának körülményeit. A tényfeltáró munka és az értelmezés szempontjából mégis jelentős előrelépések történtek. Fontos adaléknak tartom, hogy maga a Román Munkáspárt főtitkára, Gheorghe Gheorghiu-Dej 1951 májusában segítséget kért Sztálintól egy új Alkotmány előkészítéséhez, valamint azt, hogy első ízben a Visinskij által 1952 májusában kijavított szövegben találkozzunk a magyar (vagy székely) autonóm tartomány fogalmával. A Gheorghiu-Dej kérése és az *Alkotmánytervezet* 1952. július 18-án történt hivatalos közzététele között eltelt több mint egy éves időszakról viszont még hiányos információval rendelkezünk. Relevánsnak tekintem azt is, hogy Moszkvában szükségesnek tartották Szovjetunió nemzetiségi politikája egyes elemeinek „átmásolását” az új román alkotmány készítése során. Az is figyelemre méltó – miként arról egy bukaresti levéltári forrás tanúskodik –, hogy még 1952 júniusában is, amikor a Visinskij által megfogalmazott szöveg már Molotov íróasztalára került, a Mogyorós Sándor által vezetett Alkotmánytervezet Előkészítő Bizottság nem vette tudomásul a leendő MAT-ot, és a létrehozandó 20 tartomány között a már 1950-től létező Maros tartományt említette.² Arról, hogy ki ellenezte a MAT létrehozását a román vezetésben és milyen indokkal, rendelkezésre álló forrásaink nem tanúskodnak.

Az itt közölt, Oroszországban nemrég megjelent források egyértelműen bizonyítják, hogy 1) a Szovjetunió felső vezetésének (Visinskij, Molotov) és maga Sztálinnak döntő szerepe volt a MAT létrehozásában. Joggal feltételezhetjük továbbá, hogy a szovjet vezetés mintegy ráerőszakolta az auto-

nóm tartományt a visszakozó bukaresti vezetésre (és személy szerint Gheorghiu-Dejre); 2) a MAT létrehozása körüli vitákat az új román Alkotmány körüli ideológiai vagy egyszerűen terminológiai viták ötvözték. Az új Alkotmányt népszerűsítő propaganda során Románia teljes lakossága „ismerkedhetett meg” az *autonómia* szóval, vagyis egy olyan fogalommal, amellyel a sztálinista pártvezetés nemigen rokonszenvezett.

Ami a bukaresti forrást illeti, az alábbiakban közölt 1952. július 10-i Politikai Bűró ülés jegyzőkönyve jelentős politikatörténeti dokumentumnak, de még inkább egy fantasztikus mentalitástörténeti leletnek tekinthető. Gheorghiu-Dej azonnali és feltehetően indulatos reagálása („Să nu mergem mai departe”) Miron Costantinescu felvetéséhez, hogy a szovjetunióbeli autonóm köztársaságok mintájára a MAT-ban magyar nyelven történjen az igazságszolgáltatás, jól jelzi a központi hatalom általunk feltételezett *visszavonulásának a határát*. Mivel a MAT létrehozása a bukaresti vezetést kellemetlen pozícióba hozta 1952 nyarán, Gheorghiu-Dej és köre arra törekedett a MAT létrehozását követő időszakban, hogy világossá tegyék a magyarok számára: a MAT nem jelent semmiféle önrendelkezést, hanem egy olyan terület, ahol a helyi politikai, kulturális és nem utolsósorban gazdasági pozíciókat magyar sztálinisták foglalják el.

Végezetül egy rövid magyarázat és „útmutató” a marosvásárhelyi állami levéltárban található négy forrásról. Az 1952 elején – tehát a MAT létrehozása *előtt* – kelt jelentés a nemzetiségi konfliktusról Maros tartományban azt mutatja, hogy a párt egy pillanatig sem vette komolyan az 1948 decemberében közzétett nyilatkozatát a nemzetiségi kérdés megoldásáról. Az előbb röviden felvázolt nemzetközi kontextushoz visszakanyarodva a naivnak nem mondható Sztálin sem lehetett arról meggyőzve, hogy 1948-ban véglegesen megoldották Romániában a nemzetiségi kérdést, azért vált szükségessé néhány év után egy új kezelési stratégia, a magyar kérdés *lokalizációja*.

Az általam kutatott elsőkezü források eltérő képet adnak attól az Erdélyben elterjedt szubjektív emlékezettől, mely szerint a kommunizmus első szakaszán – mielőtt Ceaușescuék nem kezdték „felülről szítani a gyűlölködést” – nem csak jól éltek együtt (vagy inkább egymás *mellett*) magyarok és románok, de „nem is számított, ki a magyar és ki a román”. Kutatásaink eddigi legfontosabb tapasztalata az, hogy az 50-es évek Romániában igenis számon tartották a MAT-ban és a MAT-on kívül élők magyarok és románok, hogy ki a magyar, ki a román, és nem utolsósorban (erre még visszatérnék), hogy ki a zsidó. A szociális harc nemcsak, hogy nem higitotta fel, hanem szervesen társult lett a nemzeti versengéshez. A MAT létrehozásának köszönhetően a magyarok bizonyos pozíciókat foglaltak el (vagy foglaltak vissza) a magyar többségű tartományban, a MAT-on kívül viszont (itt csak Kolozsvárra utalok) a többségi nemzet kiszorítani kezdte a szup-

remáciában levő magyarokat a szocialista világ felső társadalmi szférájából (pl. vállalatvezetők, adminisztratív káderek).

A következő két dokumentum 1952 második feléből származik, a MAT létrejötte után. A magyar nyelvű jelentést a marosvásárhelyi hathónapos Pártiskola igazgatója készítette. Grün Ferenc 1922-ben született, falfestő volt, feltehetően munkaszolgálatra hívták 1942 és 1944 között: 1945-ben párttag lett. Zsidóként magyarul fogalmazott, ezért ő került egy magyar párt és állami kádereket előkészítő tanfolyam igazgatói posztjára. Sablonos, manapság „bikkfanyelvűnek” becézett, súlyos helyes és fogalmazási hibákkal tarkított írása egy feledésbe ment és fel nem vállalt korszakba enged bepillantást. Azokban az években, amikor szegény származású magyar emberek ezrei – mint egy Nagy István regényből kibújt figurák –, tört magyarságuk és korlátozott képességük ellenére is igyekeztek hozzájárulni a sztálini szocializmus építéséhez és védelméhez az 1956-os „ellenforradalom” során tanúsított fegyelmükkel. E dokumentumokat, amelyekben hiába keresnénk szenzációs és szupertitkos leleplező adatokat, azzal a céllal tesszük közzé, hogy reflexióra és önreflexióra buzdítsák a tisztelt Olvasót. Megítélesem szerint az 50-es évek Erdélyéről és a MAT szerepéről szóló minden komoly kutatásnak a kiindulópontja csakis az lehet, hogy az erdélyi kommunizmus története nem másoknak, pontosabban „idegeneknek” a története, nem az „ők” és a „mi” apriorisztikus kategóriák közötti konfliktusáról szól, hanem az egész ország, és ezen belül az egész magyar kisebbségnek az ügye.

„Kalauzolásom” végén arról a dokumentumról (és itt nem közölt, azonos tartalmú anyagokról³) szólnék néhány szót, amelyek eddigi kutatásom során a legnagyobb meglepetést okozták. 1953. február 26-án, miközben Sztálin uralma utolsó napjait a látványos antiszemita kampány és közhangulat jellemzi, a MAT pártbizottsága által a Központi Bizottságnak küldött jelentés arról tájékoztatja Bukarestet, hogy a marosvásárhelyi orvosi egyetemen (akkori elnevezése szerint: Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet) súlyos *nemzetiségi súrlódások* vannak a magyar és a zsidó tanárok között, amelyek az 1952-ben kezdődött anticionista kampány során erősödtek fel, mely utóbbi következtében több zsidó orvost zártak ki az egyetem pártszervezetéből. A kizárások kezdeményezői nem mások, mint a zsidó tanárok magyar kollegái, akik természetesen magyar nyelven tartott pártgyűlésen bírálják és zárják ki őket a pártból, és akiktől antiszemita kijelentések is hallhatóak. Az 50-es évek elején Marosvásárhelyen működő kb. 200 orvos jelentős része zsidó származású volt, és zömük az ötvenes évektől a hatvanas évek végéig hagyta el a várost és az országot. A Holocaust borzalmain túlélő és 1945-ben visszatérő magyar kultúrájú zsidók és az erdélyi magyarok viszonya ma is különösen nehezen kezelhető, aktuál-politikailag „érzékeny” témát képez. Tudomásom szerint erről nem indult eddig módszeres,

„kemény” levéltári adatokon alapuló kutatás Romániában, miközben az ötvenes éveket (is) érintő publikációk, visszaemlékezések feltűnően kerülnek ezt az ehhez hasonló kellemetlen kérdéseket.⁴

Még egyszer hangsúlyozom: ezt a dokumentumot sem leleplezési szándékkal válogattam be. Meggyőződésem, hogy a magyar-zsidó viszony alakulása 1944 előtt és után az újragondolandó és mélyebben elemezendő kérdések közé tartozik.⁵ Úgy érzem tehát, hogy e forrásközlés akkor ér célba, ha a szóban forgó dokumentumok nem csak információkat nyújtanak az olvasónak és a kutató kollegáknak, hanem arra készítetik őket, hogy a fél évszázad előtt történtek feldolgozásában az önreflexió erejére támaszkodjanak.

Jegyzetek

¹ Az alábbi levéltári források közlésével a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) genezise feltárásához végzett kutatásaimat kívánom nyilvánossá tenni. Kutatásom a bolognai egyetem doktori iskolájának keretén belül készül. A romániai levéltári kutatást 2002 szeptemberében kezdtem, disszertációm 2004. végére készül el. Címe: „Terület és nemzetiségi politika Közép-Kelet-Európában. A romániai Magyar Autonóm Tartomány, 1952–1960”.

² Tabel de noile regiuni proiectate cu arătarea raioanelor respective și al reședințelor lor. Arhivele Naționale Istorice din România, Fond CC al PCR – Cancelarie. Dosar 49/1952, f.82.

³ Raport informativ asupra activității colectivului format pentru analizarea situației de la Institutul Medico-Farmaceutic din Tg. Mureș, conform hotărârii Biroului Regional PMR din 10 Noemvrie 1952. Tg. Mures – 22 decembrie 1952. Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, Fond 1134 – Comitetul regional al PCR 1950–1968, Dosar 44/1952, ff. 250–269.

⁴ Jó példa erre *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos és gyógyszerészképzés 50 éve* (Szerk. Barabás Béla – Péter H. Mária. Budapest, /A Magyarságkutatás könyvtára XVIII./ 1995.) című kötet, amelyben mindössze egy ízben történik rövid utalás (57.) az 1952-es pártkizárási hullámról és az anticionista, valójában antiszemita kampányról.

⁵ Például a két háború között erdélyi magyar antiszemita közbeszédet tárja fel Franz Horváth heidelbergi doktorandusz kutatása.